ӘОЖ 94(4)"04/07"
ҒТАХР 03.09.25
DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2026.103(3).12

[1]Г.А. Мамашарипова, [2]Н.К. Молдабекова[*], [3]Г.Айдарбекова,
[4]К.У. Торланбаева, [5]А.С. Еркинбекова

[1]М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
[2]Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov, Алматы, Қазақстан
[3]Оңтустік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент, Қазақстан
[4]«Туран» университеті, Алматы, Қазақстан
[5] Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент-авторы:** nazgul03121977@mail.ru

V-VIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЕУРОПАЛЫҚ ПЕРИФЕРИЯДАҒЫ ТРАНСЕУРОПАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ СОЦИОГЕНЕЗІ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Аңдатпа. V-VIII ғасырлар кезеңі жаппай көші-қон үдерістерімен сипатталатын ерте ортағасырлық Еуропаның қалыптасуының негізгі кезеңдерінің бірі болып табылады. Тарихнамада бұл үдерістерді зерттеу негізінен бұрынғы Рим империясының аумақтарына бағытталған, ал Еуропаның шеткі аймақтары көбінесе автономды түрде қарастырылған. Бұл зерттеу V-VIII ғасырлардағы Балқан, Балтық жағалауы және Скандинавия аймақтарындағы трансеуропалық байланыстардың социогенезі мен даму заңдылықтарын анықтауға бағытталған, зерттеудің бастапқы негізі Византия, латын және ерте ортағасырлық авторлардың жазбаша дәлелдері, археологиялық зерттеу материалдары, тарихи климатология және палеогенетика зерттеу әдістері құрайды.

Қарастырылып отырған өңірлерде әлеуметтік құрылымдар мен саяси институттардың қалыптасуы, табиғи географиялық ортаның ерекшеліктерімен, сыртқы байланыстардың қарқындылығымен және трансеуропалық коммуникацияларға қосылу дәрежесімен анықталған әртүрлі траекториялар бойынша жүргізілгені анықталады.

Балқан аймағы Византия империясымен тікелей өзара әрекеттесу жағдайында дамыды. Балтық жағалауы сауда байланыстарын кеңейту кезінде жергілікті тайпалық құрылымдардың тұрақтылығын сақтады. Ал Скандинавия әскери саяси элитаның шоғырлануы және Викинг дәуірінен кейінгі кеңеюінің алғышарттарын жасаған теңіз коммуникацияларының дамуы болды.

Кілт сөздер: социогенез, қоңыс аудару, археология, палеогенетика, Балқан, Балтық, Скандинавия.

Кіріспе

V-VIII ғасырлар кезеңі кеш антикалық әлеуметтік даму моделін саяси ұйымының ерте ортағасырлық формаларына көшу уақыты ретінде Еуропа тарихында ерекше орын алады. Батыс Рим империясының ыдырауы, халықтардың ұлы қоныс аударуы кезеңіндегі көші-қон үдерістері, халықаралық қатынастар жүйесінің өзгеруі және жаңа саяси бірлестіктердің қалыптасуы еуропалық қоғамдардың әлеуметтік құрылымының сапалы өзгеруіне алып келді. Ғылыми әдебиеттерде бұл үдерістерді негізінен Рим

империясының аумақтарына және ерте Герман мемлекеттеріне қатысты қарастырылады. Ал Еуропаның шеткі аймақтары біркелкі зерттелмеген [1,2]. Қарастырылып отырған кезеңнің еуропалық перифериясына Балқан түбегі, Балтық аймағы мен Скандинавия кіреді. Олардың дамуы әртүрлі табиғи-географиялық және саяси жағдайларда болды, бірақ елдің алмасудың жалпы жүйесімен, технологияларымен, материалдық мәдениетпен және сауда жолдарымен байланысты болды. Бірыңғай саяси кеңістіктің жоқтығына қарамастан, бұл аумақтар халықтың көші-қоны, сауда алмасуы, әскери байланыстар және мәдени өзара іс-қимыл арқылы жалпы еуропалық үдерістерге енгізілді [3,4].

V-VIII ғасырлардағы Балқан аймағы Византия империясы мен славяндар мен аварлардың қоныс аударатын топтары арасындағы тікелей өзара әрекеттесу аймағы болды. Кейінгі Рим кезеңінде қалыптасқан Дунай қорғаныс жүйесі әлсірегеннен кейін Балқан түбегінің аумағына басып кіру жиілеп кетті. V-VIII ғасырлардағы дереккөздер, соның ішінде Procopius of Caesarea, Jordanes, Theophylact Simocatta және «Strategikon» трактатының жазбалары славяндардың пайда болуымен және Византия әкімшілігін тікелей бақылауындағы аумақтың қысқаруымен бірге жүретін этносаяси жағдайдың өзгеруін жазады [5,7]. Балтық жағалауы тарихи дамудың басқа моделімен сипатталады. Археологиялық материалдар жергілікті мәдениеттер сабақтастығының сақталуын, нығайтылған елді мекендердің біртіндеп дамуын және аймақаралық сауда байланыстарының кеңеюін көрсетеді. Кәріптас, темір, аң терісі және басқа ресурстар Балтық жағалауын Орталық Еуропа мен Скандинавиямен байланыстыратын алмасу жүйесіне енгізілді. Самбия, қабір және басқа да ескерткіштердің археологиялық кешендерін зерттеу V-VIII ғасырларда Балтық, Балтық-фин және Скандинавия қауымдастықтары арасындағы байланыстардың күшеюін көрсетеді [8, 9]. Скандинавияда қарастырылып отырған кезең әлеуметтік құрылымның күрделенуімен, аймақтық дворяндардың қолындағы ресурстардың шоғырлануымен және теңіз байланыстарының дамуымен сипатталатын Vendel дәуіріне сәйкес келеді. Vendel, Valsgarde, Old Uppsala жіне Helgo-дан алынған археологиялық материалдар тұрақты билік орталықтарының құрылуын, металлургияның дамуын, мамандырылған қолөнерді және ұзақ мерзімді сауда байланыстарын көрсетеді. Қазіргі зерттеулер бұл процестерді Викинг дәуіріндегі саяси құрылымдардың қалыптасуының маңызды алғышарттары ретінде қарастырады [4, 10]. Кеш антикалық кіші мұз дәуірі – Late Antique Little Ice Age - деп аталатын климаттық өзгерістер VI ғасырдың ортасындағы еуропалық қоғамдардың тарихи дамуына айтарлықтай әсер етті. Дендрохронологиялық зерттеулердің, мұз өзектерін талдаудың және палеоклиматтық қайта құрулардың нәтижелері 536, 540, 547 жылдардағы ірі жанартау атқылауынан кейінгі орташа жылдық температураның төмендеуін көрсетеді. Бұл өзгерістер Еуропаның бірқатар аймақтарында ауылшаруашылық өндірісінің қысқаруымен және демографиялық өзгерістермен қатар жүрді. Бірақ олардың әсер ету дәрежесі табиғи жағдайларға және халықтың экономикалық мамандануына байланысты айтарлықтай өзгерді [11, 12].

Жазбаша дерекөздермен қатар археология материалдары, радиокөміртекті анықтау, палеогенетикалық зерттеулер және тарихи климатология нәтижелері белсенді түрде тартылуда, бұл көші-қон үдерісінің хронологиясын нақтылауға, халық құрылымындағы өзгерістерді қайта құруға және ерте ортағасырлық коммуникациялық желілердің қалыптасу ерекшліктерін анықтауға мүмкіндік береді [2, 9, 12]. Жекелеген аймақтарға бағытталған зерттеулердің айтарлықтай санына қарамастан, социогенез үдерістері мен Еуропалық перифериядағы трансеуропалық байланыстардың дамуы

арасындағы байланыс мәселелері жеткілікті тарихи үдерістерге бағытталған, ал Балқан, Балтық жағалауы және Скандинавия аймақтарын біртұтас салыстырмалы-тарихи көзқарас аясында кешенді қарау ерте ортағасырлық әлеуметтік құрылымдардың қалыптасуының жалпы заңдылықтары мен аймақтық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты V-VIII ғасырлардағы еуропалық перифериядағы трансеуропалық байланыстардың социогенез заңдылықтарын және даму ерекшеліктерін жазбаша анықтау, археологиялық және жаратылыстану ғылыми дереккөздерді кешенді талдау негізінде. Тарихи климатология мен палеогенетиканың заманауи деректерін тарта отырып, жалпыеуропалық коммуникациялық кеңістікті қалыптастыру контекстінде Балқан, Балтық жағалауы және Скандинавия аймақтарының әлеуметтік трансформация үдерістерін жан жақты қарастырудан тұрады. Олардың тарихи даму ерекшеліктерін және ерте ортағасырлық трансеуропалық байланыстарға интеграция дәрежесін нақтылауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен тәсілдер

Әдістемелік тәсіл саяси, әлеуметтік-экономикалық, демографиялық, табиғи климаттық және мәдени факторлардың әсерінен қалыптасқан өзара байланысты құбылыстар ретінде еуропалық перифириядағы трансеуропалық байланыстардың социогенезі мен даму үдерістерін қарастыруды қарастырады. Бұл тәсіл жекелеген аймақтарды оқшауланған зерттеуден аулақ болуға және V-VIII ғасырлардағы жалпыеуропалық тарихи динамика контекстінде Балқан, Балтық жағалауы, Скандинавия аймақтарын қарастыруға мүмкіндік береді [2,3]. Дереккөздердің бірінші тобын замандастары мен ерте ортағасырлық авторлардың жазбаша куәліктері құрайды. Балқандағы саяси жағдайды қайта құру үшін славян және авар қоңыс аударулары, Византия шекара жүйесінің жұмыс істеуі мен Төменгі Дунай халқы үйымдастырудың ерекшеліктері туралы мәліметтерді қамтитын Procopius of Caesarea, Jordanes, Theophylact Simocatta және «Strategikon» трактатының жазбалары пайдаланылды. Авторлардың саяси және идеологиялық ұстанымдарына қарамастан, бұл жұмыстар археологиялық материалдармен және заманауи зерттеулердің нәтижелерімен салыстыру кезінде жоғары ақпараттылықты сақтайды. Солтүстік еуропада болған үдерістерді бағалау үшін батыс еуропалық дереккөздер мен материалдар пайдаланылды [4].

Екінші топқа қоныстану, әлеуметтік ұйым, экономикалық қызмет және аймақаралық байланыстардың ерекшеліктерін қалпына келтіруге мүмкіндік беретін археологиялық материалдар кіреді. Прага-Корчак, Ипотешти-Кындешт, Суков-Дзедзице және Орталық, Орталық шығыс еуропаның басқа археологиялық мәдениеттеріне, сондай-ақ Vendel мәдени кешені мен Балтық аймағының ескерткіштеріне қатысты елді мекендерді, қалашықтарды, қорымдар мен ғибадат кешендерін зерттеудің жарияланған нәтижелері пайдаланылды [1, 8, 9, 10]. Археологиялық деректерді түсіндіру кезінде жерлеу кешендерінің типологиясы, бекініс құрылысының ерекшеліктері, елді мекендердің құрылымы, импорттық өнімдердің құрамы және қолөнер өндірісінің таралуы ескерілді. Бұл әлеуметтік дифференция дәрежесін және сыртқы байланыстардың қарқындылығын көрсетеді. Дереккөздердің үшінші тобын қазіргі заманғы медиатануда кең таралған жаратылыстану – ғылыми зерттеулердің нәтижелері құрайды. Жеке археологиялық кешендердің хронологиясын нақтылау үшін радиокөміртекті анықтаудың жарияланған деректері пайдаланылды. Табиғы факторлардың әсерін бағалау кезінде дендрохронологиялық зерттеулердің, мұз өзектерін талдаудың және VI ғасырдың

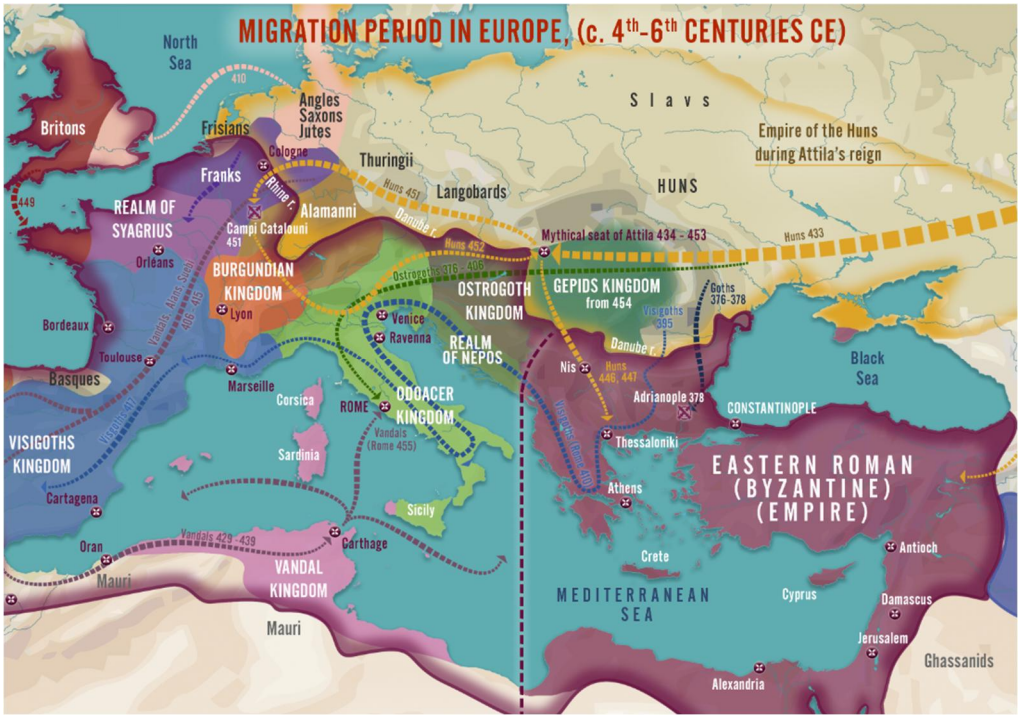
ортасындағы климаттық өзгерістерді сипаттайтын палеоклиматтық реконструкциялардың нәтижелері тартылды [11, 12].

Көші-қон үдерістері мен демографиялық динамика туралы қосымша ақпаратты ежелгі ДНҚ зерттеулерінің жарияланған нәтижелері ұсынады. Бұл халықтың қозғалу ауқымын және кеш антикалық және ерте ортағасырлық популяциялар арасындағы генетикалық сабақтастық дәрежесін нақтылауға мүмкіндік береді [9]. Зерттеудің әдіснамалық негізінде салыстырмалы тарихи, тарихи генетикалық, тарихи жүйелік әдістер кіреді. Салыстырмалы тарихи әдіс Балқан, Балтық жағалауы және Скандинавия аймақтарында әлеуметтік құрылымдардың қалыптасуының жалпы заңдылықтары мен аймақтық ерекшеліктерін анықтау үшін қолданылады. Салыстыру қоныстану ерекшеліктерін, саяси ұйымды, шаруашылық мамандануды, сыртқы байланыстардың сипатын және жалпы еуропалық коммуникацияларға интеграция дәрежесін қамтитын бірыңғай сараптамалық өлшемдер бойынша жүзеге асырылады [2, 3]. Тарихи-генетикалық әдіс саяси, экономикалық және мәдени факторларды жасанды түрде бөлмей, олардың хронологиялық байланысында көші-қон, экономикалық өзгерістер мен саяси үдерістердің әсерінен әлеуметтік институттардың қалыптасуын талдау үшін қолданылады [2]. Тарихи-жүйелік әдіс әлеуметтік құрылымдарды, сауда байланыстарын, табиғи-климаттық жағдайларды және саяси үдерістерді аймақтық дамуды анықтайтын біртұтас тарихи жүйенің өзара байланысты элементтері ретінде қарастыруға мүмкіндік берді [3, 11].

Нәтижелердің сенімділігін арттыру үшін пәнаралық растау қағидаты қолданылды: жазбаша дереккөздер археологиялық маттериалдармен, радиокөміртекті анықтау, тарихи климатология және палеогентика деректерімен салыстырылды, бұл дереккөздердің жекелеген санаттарының шектеулерін төмендетуге мүмкіндік берді [9, 11, 12]. Талдау еуропалық перифериянның үш аумағын қамтиды – Балқан, Балтық жағалауы және Скандинавия аймақтары V-VIII ғғ. Олардың таңдауы ұқсас даму жағдайлары мен табиғи ортадағы айырмашылықтардың, сыртқы байланыстардың қарқындылығының және әлеуметтік құрылымдардың қалыптасу механизмдерінің үйлесуіне байланысты, бұл социогенездің жалпы заңдылықтарын да, трансеуропалық байланыстардың дамуының аймақтық ерекшеліктерін де анықтауға мүмкіндік берді.

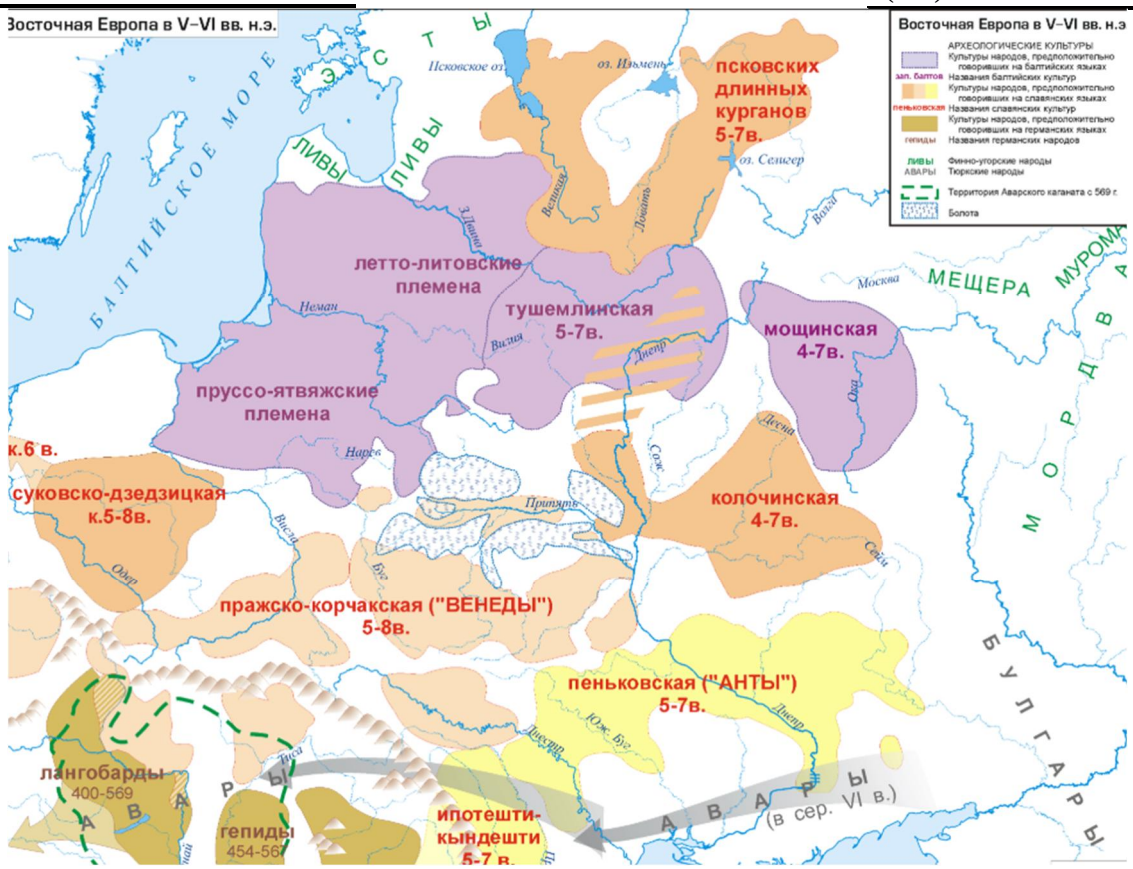
Негізгі бөлім

Балқан аймағы археологиялық, тарихи және геоақпараттық деректерді талдау нәтижелері осы аймақтардағы халықтардың ұлы қоныс аудару кезеңіндегі көші-қон ағындарын қалыптастырудың негізгі тораптарының бірі болғандығын көрсетеді (1 сурет). Кеңістік модельдеу Орталық еуропа мен Шығыс Жерторта теңізі арасындағы ең ыңғайлы көлік дәліздерін қамтамасыз ететін Дунай, Морава және Вардар аңғарлары бойындағы елді мекендердің жоғары шоғырлануын көрсетеді. V-VII ғғ. археологиялық орындардың ең үлкен тығыздығы. Қазіргі Сербия, Солтүстік Македония, Болгария мен Грецияның солтүстігінде байқалады. Мұнда ерте Рим халқының гот, ғұн, авар, ерте славян топтарымен өзара әрекеттесуін көрсететін мәдени кешендердің дәйекті ауысуы тіркеледі. Белгілі ескерткіштердің 80 пайыздан астамы өзен аңғарларының шегінде немесе тұрақты тұщы су көздерінен 10 шақырымнан аспайтын аймақта орналасқан. Балқан таулы аймақтары негізінен табиғи қорғаныс шебі және маусымдық қозғалыс маршруттары ретінде пайдаланылды. Ең қарқынды көші-қон үдерістері ғұндар одағы ыдырағаннан кейінгі кезеңде орын алды және VII ғасырдың екінші жартысында күшейді. Ескерткіштердің кеңістіктік таралуы қоныстану орталықтарының солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай біртіндеп жылжуын көрсетеді.

1 сурет - Еуропадағы көші-қон кезеңі (шамамен б. з. 4-6 ғасырлар)
Дереккөз: https://www.worldhistory.org/image/14250/map-of-the-migration-period-in-europe-in-the-4th-5/)

Балтық аймағы қоныстаудың едәуір тұрақтылығымен сипатталады. Археологиялық деректер мигранттардың шектеулі енуімен жергілікті мәдениеттердің көпшілігінің сақталуын көрсетеді (2 сурет). Негізгі көші-қон жолдары Балтық теңізінің шығыс жағалауында, Даугава, Неман және батыс Двина бассейндерінде шоғырланған. Елді мекендердің Шығыс Еуропа мен Балтық жағалауы арасындағы сауда байланысын қамтамасыз ететін өзен жүйелерімен тығыз байланысын көрсетеді. Сыртқы көші-қонның ең айқын әсері Герман тайпаларымен және скандинавиялық сауда желілерімен байланысты материалдық мәдениеттің элементтері табылған аймақтың батыс бөлігінде тіркеледі. Алайда археологиялық кешендердің көпшілігі жергілікті дәстүрлердің сабақтастығын сақтайды. Кеңістіктік талдау Балқан жағалауымен салыстырғанда елді мекендерді бұзудың салыстырмалы түрде төмен қарқындылығын көрсетеді. Бұл кең ауқымды әскери көші-қонға қарағанда мәдени бейімделу және біртіндеп интеграция үдерістерінің басым болуын болжайды.

2 сурет - V-VII ғасырлардағы Балтық тайпалық мәдениеттері мен археологиялық олжаларының картасы
Дереккөз: https://karty.by/wp-content/uploads/2022/12/East_europe_5-6cc.png

Скандинавия аймағы көші-қон динамикасының сапалы басқа моделін көрсетеді. Археологиялық материалдар салыстырмалы түрде шектеулі сыртқы қоныстану кезінде халықтың ішкі ұтқырлығының жоғары екендігін көрсетеді. Ескерткіштердің ең көп шоғырлануы Оңтүстік Скандинавияда- қазіргі Дания, Оңтүстік Швеция және Норвегияның оңтүстігінде байқалады. Елді мекендердің теңіз байланыстарына айқын бағдарын көрсетеді. Белгілі орталықтардың 70 пайыздан астамы жағалау аймағында немесе табиғи айлақтардың жанында орналасқан. Теңіз жолдарын археологиялық олжалардың таралуымен салыстыру VI -VII ғғ. Скандинавия, Солтүстік Германия, Ұлыбритания және балтықтың шығыс жағалауы арасындағы байланыстардың тұрақты желісінің болуын растайды. Кеңістіктік модельдеу сонымен қатар климаттық шектеулер Солтүстік аймақтардың халық тығыздығына айтарлықтай әсер еткенін көрсетеді. Негізгі қоныстану аймақтары ең қолайлы агроклиматтық аймақтармен сәйкес келеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жүйеленген мәліметтер негізінде үш негізгі модель анық байқалады. Балқан – демографиялық өзгерістердің жоғары динамикасына және терең мәдени трансформацияға сүйенеді. Балтық – жергілікті қауымдастықтардың тұрақтылығы мен сыртқы байланыстарды сақтау арасындағы тепе-теңдігі байқалады. Скандинавия - теңіз кеңістігін игеруге және сауда қатынастарын дамытуға негізделген (1 кесте).

1 кесте - Көші-қон үдерісінің кеңістіктік ұйымдастыру нәтижелер сипаттамасы

Көрсеткіш	Балқан аймағы	Балтық аймағы	Скандинавия аймағы
Көші-қон қарқындылығы	Өте жоғары	Орта	Төмен-орташа
Негізгі жолдары	Дунай өзенінің дәліздері	Балтық өзен жүйелері	Теңіз байланысы
Басым түрлері	Жаппай қоныс	Аймақтық көші-қон	Теңізбен
Әскери қақтығыстар	Жоғары	Шектеулі	Жергілікті
Мәдени араласу	Өте жоғары	Орташа	Сауда арқылы жоғары
Табиғи факторлардың әсері	Өзең аңғарлары мен асулары	Өзендер мен жағалаулар	Теңіз жолдары мен климат
Археологиялық сабақтастық	Ішінара бұзылған	Салыстырмалы түрде сақталған	Жоғары сақталған

Кестенің салыстырмалы талдауы Балқанның көші-қон ауқымы бойынша көшбасшы болғанын сандық түрде растайды, ал скандинавия теңіз көлік артерияларына өте тәуелді болды. Алынған нәтижелер тұтастай алғанда Халықтардың ұлы қоныс аударуын зерттеудің заманауи бағыттарына сәйкес келеді, бірақ геоақпараттық талдауды қолдану және археологиялық деректерді кешенді интеграциялау арқылы көші-қон үдерістерінің кеңістіктік сипаттамаларын нақтылауға мүмкіндік береді. Ұсынылған нәтижелер Florin Curta‹s славяндық қоныстанудың біртіндеп сипаты және мәдени трансформация үдерістеріндегі жергілікті халықтың маңызды рөлі туралы тұжырымдарын растайды. Peter Heather‹s тұжырымдарына ұқсас, көші-қон бір сәттік жаппай қозғалыстар ретінде емес, саяси өзгерістермен және жаңа әлеуметттік құрылымдардың қалыптасуымен бірге жүретін ұзақ үдерістер ретінде қарастырылады. Нәтижелер сонымен қатар Michael McCormick‹s зерттеулеріне сәйкес келеді, бұл сауда желілері мен коммуникациялар халықтың таралуы мен мәдени байланыстардағы маңыздылығын көрсетеді. Бұл әсіресе Скандинавия аймағын талдауда көрінеді. Сонымен қатар Søren Sindbæk‹s Солтүстік Еуропалық қоғамдардың желілік ұйымының рөлі туралы тұжырымдамаларымен және Daniel Dzino Балқанның кеш антикалық кезеңдегі трансформациясына бағытталған зерттеулерімен байланысты. Климаттық фактор ерекше маңызға ие. Кеңістіктік талдау нәтижелері көші-қон дәліздері көп жағдайда егіншілік пен көлікке қол жетімділікті қамтамасыз ету үшін ең қолайлы аумақтармен сәйкес келетінін көрсетеді. Соның ішінде Антикалық кіші мұз дәуіріне қатысты оқиғалар демографиялық қысымды күшейтіп, халықтың қозғалысын ынталандыруы мүмкін. Алайда, климат көші-қонның жалғыз себебі ретінде емес, саяси, экономикалық және әлеуметтік үдерістермен өзара әрекеттесетін фактор ретінде қарастырылуы керек. Палеогенетиканың заманауи деректері археологиялық түсіндіру айтарлықтай толықтырады. Геномдық зерттеулер көрсеткендей, Ұлы қоныс аудару кезеңіндегі Еуропаның көптеген аймақтары халықтың толық алмастырылуымен емес, әртүрлі генетикалық компоненттердің күрделі араласуымен сипатталды. Бұл әсіресе археологиялық өзгерістер жергілікті халықтың едәуір бөлігінің сақталуымен бірге

жүретін Балқандарда айқын байқалады. Осыған ұқсас үдерістер Балтық жағалауында тіркелді, онда генетикалық сабақтастық ерте тарихи қайта құру бойынша болжанғаннан жоғары болады. Соңғы жылдардағы жаңа археологиялық жаңалықтар көші-қон үлгісінің күрделене түскенін растайды. Қашықтықтан зондтатау мен цифрлық картаға түсіру бұрын белгісіз елді мекендерді, бекіністерді және байланыс желілерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл материалдар тарихи үдерістерді қайта құру үшін геоақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігін растайды және кеңістіктік талдау мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Жалпы, зерттеу нәтижелері Халықтардың ұлы қоныс аудару кезеңіндегі көші-қон үдерістері табиғи жағдайлардың, саяси динамиканың, экономикалық байланыстар мен мәдени байланыстардың өзара әрекеттесуінің көп деңгейлі жүйесі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Балқан, Балтық жағалауы, Скандинавия аймақтарын салыстыру көші-қон динамикасының үш түрлі моделін анықтады: Балқандағы қарқынды қоныс аудару және мәдени өзгерістер, белсенді байланысты сақтай отырып, Балтық халқының салыстырмалы тұрақтылығы, сондай-ақ ұзақ мерзімді коммуникациялық желілердің дамуына ықпал еткен Скандинавиядағы теңіз жолының басым болуы.

Зерттеудің жаңалығы V-VIII ғасырлардағы әлеуметтік өзгерістерді жүйелі түрде салыстырудың алғашқы әрекеті болып табылады. Балқан, Балтық жағалауы мен Скандинавия жалпы тарихи модель аясында. Еуропалық перифериядағы әлеуметтік институттардың қалыптасуы көші-қонның өзінен гөрі трансеуропалық байланыстардың қарқындылығына көбірек тәуелді болды. Археологиялық материалдардың біркелкі сақталмауы, генетикалық үлгілердің географиялық теңсіздігі, жазбаша деректердің Византия авторларына тәуелділігі.

Зерттеу нәтижелері V-VIII ғасырлардағы көші-қон демографиялық, экономикалық, саяси және мәдени үдерістердің күрделі кешені болғанын көрсетеді. Болашақта зерттеу тәсілін жаңарту кеңістіктік модельдеу әдістерін, жоғары дәлдіктегі геоақпараттық жүйелерді (GIS) және үнемі жаңартылып отыратын палеогенетикалық базаны біріктіру арқылы болу мүмкін. Археология, палеогенетика мен климатология деректердің синтезі: Еуропа бұрынғы тұрғындарды алмастыру емес, интеграция мен мәдени бейімделу үдерісімен сипатталды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Curta, F. Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300) / F. Curta. – Leiden ; Boston : Brill, 2019. – 1414 p.

[2] Curta, F. The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region / F. Curta. – Cambridge : Cambridge University Press, 2021. – 496 p.

[3] Dzino, D. Balkan Identities in Antiquity and the Early Middle Ages / D. Dzino. – London ; New York : Routledge, 2021. – 262 p.

[4] Heather, P. Empires and Barbarians: Migration, Development and the Birth of Europe / P. Heather. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 752 p.

[5] Heather, P. Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian / P. Heather. – Oxford : Oxford University Press, 2018. – 408 p.

[6] Haldon, J. History Meets Palaeoscience / J. Haldon [et al.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. – 250 p.

[7] McCormick, M. Origins of the European Economy: Communications and Commerce AD 300–900 / M. McCormick. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – 1130 p.

[8] Myres, J. N. L. The English Settlements / J. N. L. Myres. – Reprint. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – 248 p.

[9] Allentoft, M. E. Ancient human genomes reveal long-term population dynamics across Europe / M. E. Allentoft [et al.] // Nature. – 2024. – Vol. 625. – P. 301–311.

[10] Büntgen, U. Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age / U. Büntgen [et al.] // Nature Geoscience. – 2016. – Vol. 9, № 3. – P. 231–236.

[11] Hakenbeck, S. Genetics, archaeology and migration in early medieval Europe / S. Hakenbeck // Medieval Worlds. – 2019. – № 9. – P. 36–55.

[12] Margaryan, A. Population genomics of the Viking world / A. Margaryan [et al.] // Nature. – 2020. – Vol. 585. – P. 390–396.

[13] Price, N. Viking mobility and migration: Current perspectives / N. Price, B. Raffield // Antiquity. – 2020. – Vol. 94, № 378. – P. 1675–1689.

[14] Reitmaier, T. GIS applications in landscape archaeology: New approaches for migration studies / T. Reitmaier [et al.] // Journal of Archaeological Science. – 2023. – Vol. 150. – Art. 105712.

[15] Sindbæk, S. M. Viking networks and maritime connectivity in Northern Europe / S. M. Sindbæk // Journal of Archaeological Research. – 2022. – Vol. 30, № 4. – P. 623–667.

[16] https://www.worldhistory.org/image/14250/map-of-the-migration-period-in-europe-in-the-4th-5/

[17] https://karty.by/wp-content/uploads/2022/12/East_europe_5-6cc.png

Mamasharipova G.A., Moldabekova N.K., Aidarbekova G.S.,
Torlanbayeva K. U., Erkinbekova A.S.

SOCIOGENESIS AND DEVELOPMENT OF TRANSEUROPEAN CONNECTIONS IN THE EUROPEAN PERIPHERY IN THE V-VIII CENTURIES

Annotation. The period of the V-VIII centuries is one of the main stages of the formation of early medieval Europe, characterized by mass migration processes. In historiography, the study of these processes is mainly focused on the territories of the former Roman Empire, while the periphery of Europe is often considered autonomous. This study is aimed at identifying the patterns of sociogenesis and development of trans-European ties in the Balkan, Baltic and Scandinavian regions of the V-VIII centuries, the initial basis of the study is written evidence of Byzantine, Latin and early medieval authors, materials of archaeological research, research methods of Historical Climatology and paleogenetics.

It is established that the formation of social structures and political institutions in the regions under consideration was carried out along different trajectories, determined by the peculiarities of the natural geographical environment, the intensity of external relations and the degree of inclusion in trans-European communications.

The Balkan region developed in conditions of direct interaction with the Byzantine Empire. The Baltic states maintained the stability of local tribal structures while expanding trade ties. And Scandinavia was the consolidation of the military political elite and the development of sea communications, which created the prerequisites for its expansion after the Viking Age.

Keywords: sociogenesis, translation, archeology, paleogenetics, Balkan, Baltic, Scandinavian.

**Г.А. Мамашарипова, Н.К. Молдабекова, Г.Айдарбекова,
К.У. Торланбаева, А.С. Еркинбекова**

СОЦИОГЕНЕЗ И РАЗВИТИЕ ТРАНСЕВРОПЕЙСКИХ СВЯЗЕЙ НА ЕВРОПЕЙСКОЙ ПЕРИФЕРИИ V-VIII ВВ

Аннотация. Период V-VIII веков является одним из основных этапов формирования раннесредневековой Европы, характеризующимся массовыми миграционными процессами. В историографии изучение этих процессов в основном сосредоточено на территориях бывшей Римской империи, тогда как периферийные регионы Европы часто рассматриваются автономно. Данное исследование направлено на выявление закономерностей социогенеза и развития трансевропейских связей в Балканах, Прибалтике и скандинавских регионах V-VIII вв. в основу исследования положены письменные свидетельства византийских, латинских и раннесредневековых авторов, материалы археологических исследований, методы изучения исторической климатологии и палеогенетики.

Определяются, что формирование социальных структур и политических институтов в рассматриваемых регионах осуществлялось по различным траекториям, определяемым особенностями природно-географической среды, интенсивностью внешних связей и степенью присоединения к трансевропейским коммуникациям.

Балканский регион развивался в условиях прямого взаимодействия с Византийской империей. Прибалтика сохранила стабильность местных племенных структур при расширении торговых связей. А Скандинавия была консолидацией военно-политической элиты и развитием морских коммуникации, создавших предпосылки для ее возможного расширения со времен викингов.

Ключевые слова: социогенез, миграция, археология, палеогенетика, Балканы, Балтика, Скандинавия.